

УДК 330.1

Мамонтова Н. А.,*доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного університету «Острозька академія»*

КРИЗА СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ У ФОРМУВАННІ МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано основні характеристики загальноприйнятої парадигми, а також зміни в методології економічного дослідження. Подано аргументи, які демонструють наявність глибокої та затяжної кризи в економічній науці та необхідність зміни парадигми. Обґрунтовано неможливість адекватного дослідження інноваційного розвитку в рамках сучасної загальноприйнятої парадигми.

Ключові слова: парадигма, екстраординарна наука, інноваційний розвиток.

В статье проанализировано основные характеристики общепринятой парадигмы, а также изменения в методологии экономического исследования. Поданы аргументы, которые демонстрируют наличие глубокого и затяжного кризиса в экономической науке и необходимость смены парадигмы. Обосновано невозможность адекватного исследования инновационного развития в рамках современной общепринятой парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, экстраординарная наука, инновационное развитие.

The paper analyzes the main characteristics of the conventional paradigm, as well as changes in the methodology of economic research. We give arguments that demonstrate a deep and protracted crisis in economics and the need to change the paradigm. Inability of adequate research of innovation development within the modern conventional paradigm is substantiated.

Key words: paradigm, extraordinary science, innovation for development.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки з подальшим міжнародним розподілом праці та поглибленням процесів глобалізації виникає необхідність критичного перегляду наявної економічної парадигми з позиції здатності загальноприйнятої економічної теорії пояснювати сучасні процеси, що мають місце у світовій економіці. Саме тому особливої актуальності набуває перегляд теоретико-методологічних засад та розробки перспективних напрямів економічної теорії з позиції нової економічної парадигми та окреслення перспективних механізмів інноваційного розвитку.

На сьогодні досі не сформовано адекватного механізму пояснення та управління інноваційним розвитком, який є визначальним чинником сталого розвитку економічної системи. Значною перешкодою для використання теоретичних знань на практиці є те, що логічною передумовою усіх предметних наук є припущення про те, що об'єкт дослідження є пасивним, не чинить перешкод отриманню знань про нього, а отримане знання не впливає на сам об'єкт [2]. Однак ситуація дослідження економічної системи, у тому числі інноваційної системи, є прямо протилежною, оскільки об'єкт дослідження включає в себе сукупність людей, яким притаманне цілепокладання та радикальна зміна поведінки залежно від отриманої інформації.

За таких умов вченим-економістам доводиться або стверджувати поганий стан речей постфактум, або прогнозувати, покладаючись на інтуїцію. Очевидно, що жоден з наявних у рамках сучасної парадигми методологічних підходів не відповідає складності проблеми інноваційного розвитку економічної системи. В економічній науці як основні мисленеві засоби використовуються предметні визначення об'єктів економічної реальності та кількісні виміри їхніх зв'язків в інституційно оформленому суспільному середовищі. Методологія ж спочатку прагне до мисленого розформування предметної реальності, а тоді – до побудови організаційно-діяльнісних схем формування тієї предметності, в якій проблема вже буде вирішена [2, с. 25].

Без визначень наука безсила, оскільки це інструмент побудови саме предметного знання. Однак предметно оформлена реальність не може розвиватися; вона може лише відтворюватися або руйнуватися. Таким чином, класична наука не може бути використана для дослідження та опису інноваційного розвитку економічної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню кризи в сучасній науці присвячено чимало публікацій [1–8], які спрямовані на виявлення ознак екстремальної науки у сучасному світі, обґрунтування загальних рис наступної парадигми, наголошення на неможливості застосовувати для економіки методологію природничих наук, однак жодна з них не торкається такого нагального питання, як перехід на інноваційний шлях розвитку в рамках сучасної парадигми.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є обґрунтування обмеженості можливостей наявної економічної парадигми для опису явища інноваційного розвитку шляхом вирішення таких завдань:

- визначити ключові характеристики сучасної загальноприйнятої парадигми;
- окреслити кола аномалій, які не підлягають включенню до сучасної парадигми;
- довести неможливість використання методів третьої загальнонаукової парадигми для формування механізму інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні ми не будемо зупинятися на детальній характеристиці історичних парадигм, однак подамо найважливіші ознаки третьої загальнонаукової парадигми, яка притаманна сучасному етапу. Відповідно до наявних досліджень [3], новою парадигмою науки є загальна теорія систем та кібернетика, яка полягає у погляді на світ, як на велику організацію (систему) [3, с. 83–84]. У взаємодії з середовищем та виявленні своїх рис система виступає як ціле, а отже, дослідження всіх її елементів та зв'язків є недоцільним, а на перший план повинні вийти методи, які розглядають властивості, притаманні самій системі. Однією з основних моделей дослідження систем є модель «чорного ящика», яка дозволяє встановити відповідність між зовнішнім впливом та реакцією системи. Цій парадигмі відповідають такі теоретичні підходи: кібернетика, теорії систем, автоматів, управління, інформації, мереж, множин, графів, ігор, реляційна математика, моделювання та ін., для яких загальною ознакою є математичний опис ознак рівноваги, стійкості, саморегулювання. Основними ознаками сучасної загальнонаукової парадигми є [7]:

- удосконалення математичного інструментарію;
- більш глибоке дослідження базових моделей;
- теорія охопила нові сфери економічного життя (наприклад, фінансова математика чи експериментальна економіка);
- накопичення емпіричних даних;
- прийняття принципу співіснування теорій замість створення всеохоплюючих економічних теорій;
- переверт у теоретичній макроекономіці, пов'язаний з використанням моделей поведінки економічних агентів.

Таким чином, накопичення значного обсягу емпіричного матеріалу, використання аналізу у нових сферах, застосування математичного апарату теорії систем для аналізу економічної стійкості мали б забезпечити безперешкодний розвиток економічної теорії, однак практика демонструє, що цього недостатньо. В першу чергу це пов'язано з тим, що в основі третьої парадигми лежить принцип моделювання, якому іманентно притаманна наявність помилки, оскільки модель – це спрощене відображення системи, а отже, є або неповною, або містить суперечності [1, с. 74–75]. Значні недоліки третьої парадигми унеможливають дослідження інноваційного розвитку в її рамках.

Нині загальноприйнята парадигма, яка призвела глобалізовану капіталістичну економіку до фінансово-економічної кризи, піддається значній критиці [8, с. 19]. Значна кількість сучасних дослідників зазначає, що однією з ймовірних причин світової фінансово-економічної кризи, що розгорнулася у 2008 році, могла бути зміна парадигми. Таким чином, криза стала лише фоном, який дозволив окреслити певні ознаки зміни парадигми. Підтвердженням цього слугує те, що жодні з перевірених методів зменшення наслідків та запобігання кризи не спрацювали належним чином, оскільки знаходилися в рамках старої економічної парадигми. Помітною характеристикою такого процесу є те, що на сьогодні відсутня в будь-якій мірі сформульована думка щодо шляху чи хоча б напряму виведення світової економіки на новий рівень розвитку. Отже, першим кроком на шляху подолання системної кризи є зміна економічної парадигми.

Парадигма – «усіма визнані наукові досягнення, що протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх розв'язок» [1, с. 10], тобто «деякі усталені приклади фактичної практики наукових досліджень – приклади, що включають закон, теорію, їхнє практичне застосування і необхідне обладнання, – в сукупності дають нам моделі, з яких виникають конкретні традиції наукового дослідження» [1, с. 25]. У найпростішому випадку можна виокремити 3 центральних аспекти парадигми:

- світогляд, тобто найбільш загальна картина раціонального устрою світу;
- дисциплінарна матриця, що характеризує сукупність переконань, цінностей, технічних засобів, які об'єднують вчених у певне наукове співтовариство;
- загальновизнаний шаблон для рішення завдань-головоломок [1].

Власне, поняття «зміна парадигми» було введено Т. Куном у праці «Структура наукових революцій». На його погляд, саме поняття «парадигма» варто розглядати як поточний світогляд, у якому вона існує разом з усіма висновками, які було виведено на її основі. Зміна парадигми, або наукова революція, від-

бувається у тому випадку, коли з'являються аномалії, які ніяк не можуть бути пояснені з допомогою усталеної парадигми, в рамках якої відбувався науковий прогрес. Такий підхід відображається у поділі розвитку науки на цикли:

- нормальна наука – будь-яке нове наукове відкриття можна пояснити з позицій панівної теорії;
- екстраординарна наука – відбувається криза в науці, оскільки з'являється все більше фактів, які не піддаються поясненню з позицій панівної теорії, тому виникають альтернативні теорії, що перебувають у постійній боротьбі одна з одною;
- наукова революція – поява нової парадигми, яка замінює стару.

Найбільш помітними симптомами переходу від першого циклу розвитку науки до другого є зростання кількості конкуруючих теорій, готовність випробувати щось нове, обговорення фундаментальних положень та звернення за допомогою до філософії [5, с. 106].

Про наявність значної кількості аномалій свідчить дедалі більше поглиблення економічних досліджень, поява часткових моделей, які враховують специфічні умови та не можуть застосовуватися стійко, охоплення дослідженнями нових сфер. Якщо ці аномалії включити до т. з. нормальної науки, це призведе до різкого збільшення кількості теорій, що є першою ознакою кризи в науці.

Теоретики та практики сучасної економіки дедалі більше сумніваються у здатності економічної теорії вирішувати завдання економічної політики, тобто нові задачі-головоломки (наприклад, формування інноваційного розвитку на усіх рівнях економіки), що є другою ознакою екстраординарної науки.

Останнім і надзвичайно вагомим доказом кризи парадигми є поширення переконання, що аномалії набувають характер правила і є свідченнями проти наявної парадигми та не можуть бути включеними до неї [6]. Як аномалію-правило названо:

- теорію соціального вибору, яка стверджує, що не існує універсального недиктаторського механізму суспільного прийняття рішень; вона не здатна описати самовільне формування економічних структур та політичних інститутів, які виступають підґрунтям для рівноваги та прийняття суспільних рішень;
- теорія загальної рівноваги констатує факт відсутності загальної і єдиної рівноваги через неможливість прийняття необґрунтованої функції корисності споживача;
- модель економічного зростання не здатна пояснити реальність без прийняття гіпотези про спадну корисність благ у часі, а отже, непридатна для пояснення інноваційного розвитку;
- модель фінансових ринків у динаміці далека від реальних умов, оскільки не здатна описати взаємодію великої кількості суб'єктів та її закономірностей;
- за умови раціональності поведінки економічних агентів структура випуску цінних паперів та джерела фінансування дефіциту держбюджету не можуть вплинути на вартість компанії та поведінку платників податків, що свідчить про невідповідність моделі «чорного ящика» економічній системі.

Отже, можемо стверджувати, що наразі однозначно простежується криза парадигми економічної теорії, оскільки економічна реальність є багатоваріантною, що спричиняє значний розрив між швидкістю її змін та швидкістю її дослідження не на користь останнього, неможливість застосування малого числа універсальних законів та нестійкість висновків навіть до незначних коливань вихідних припущень. Все це свідчить на користь зміни парадигми, що існує, на наступну, яка б дозволяла досліджувати складні самоорганізовані [6] системи (синергетика).

Дослідження явища інноваційного розвитку з позицій синергетики має зміст, однак сьогодні самоорганізацію та синергетику важко назвати справді науковим підходом зі своїми методами, методиками, процедурами постановки завдань, опису та доведення. Цьому сприяє формулювання основних положень підходу: самоорганізовані системи з'являються самовільно, для них не діють причинно-наслідкові зв'язки, поведінка системи непередбачувана, дія кожного елемента в точці біфуркації може стати критичною і т. д. [4, с. 55]. Зважаючи на це, теорія синергетики не може стати новою загальнонауковою парадигмою.

Визначальною рисою предмета економіки є те, що він становить собою самоорганізовану систему самоорганізованих елементів, а отже, він є на порядок вищим, ніж предмет четвертої парадигми. Складність економічної системи полягає у тому, що кожен її елемент, тобто економічний агент, може змінювати свою поведінку залежно від змін у самій системі, взаємодіяти один з одним та з різноманітними економічними структурами, одночасно впливаючи на них і піддаючись їхньому впливу. З цього випливає, що елементами систем п'ятої парадигми мають стати об'єкти дослідження четвертої парадигми [6].

Висновки. Враховуючи усі подані вище факти, можемо стверджувати, що у сучасній науці розгортається криза, яка пов'язана з невідповідністю об'єкта дослідження економічним реаліям. Загальноприйнята парадигма ґрунтується на принципі моделювання, яке в будь-якому випадку призводить до значних похибок та виникнення аномалій, що не можуть бути пояснені з позицій наявних економічних теорій. Слабким місцем сучасної парадигми є не помилкові методи дослідження, а занадто спрощене уявлення про об'єкт дослідження.

Очевидно, що сьогодні економічна наука не досягла піку відкриттів навіть у рамках третьої парадигми, тоді як практика економічного управління уже вимагає як мінімум п'ятої, а отже, розрив між теорією та практикою стає дедалі ширшим. Для дослідження інноваційного розвитку це означає неможливість врахування усіх чинників впливу та взаємозв'язків та неадекватність сформульованих висновків і управлінських рекомендацій. Теорія інноваційного розвитку в цей момент існує в межах предметного знання, а отже, може відтворюватися лише в рамках відомого, тоді як інновації за своєю суттю є чимось, чого раніше не існувало.

Література:

1. Балацкий Е. В. Диалектика познания и новая парадигма экономической науки / Е. В. Балацкий // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2006. – № 7. – С. 73–79.
2. Березкин Ю. М. Методологический взгляд на проблему инновационного развития Экономики России / Ю. М. Березкин // *Известия ИГЭА*. – 2010. – № 4. – С. 23–26.
3. Бергаланфи Л. История и статус общей теории систем / Л. Бергаланфи // *Системные исследования*. – М., 1979. – С. 20–38.
4. Кардаш В. А. О неизбежной смене парадигмы в экономической науке / В. А. Кардаш // *Terra economicus*. – 2009. – Т. 7. – № 1. – С. 51–57.
5. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.
6. Мартынов С. Н. Новые парадигмы экономической науки [Электронный ресурс] / С. Н. Мартынов. – Режим доступа: <http://smartpage.narod.ru/Russian/P2-NPEN.htm>.
7. Полтерович В. М. Кризис экономической теории [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович. – Режим доступа: http://mpira.ub.uni-muenchen.de/22015/1/Crisis_Economic_Theory.pdf.
8. Пустовійт Р. Ф. Інституціональні засади зміни економічної парадигми на сучасному етапі / Р. Ф. Пустовійт // *Фінансовий простір*. – 2012. – № 3 (7). – С. 18–25.